

LISA 1. VALGA MAAKONNA LÄHTEOLUKORRA ANALÜÜS

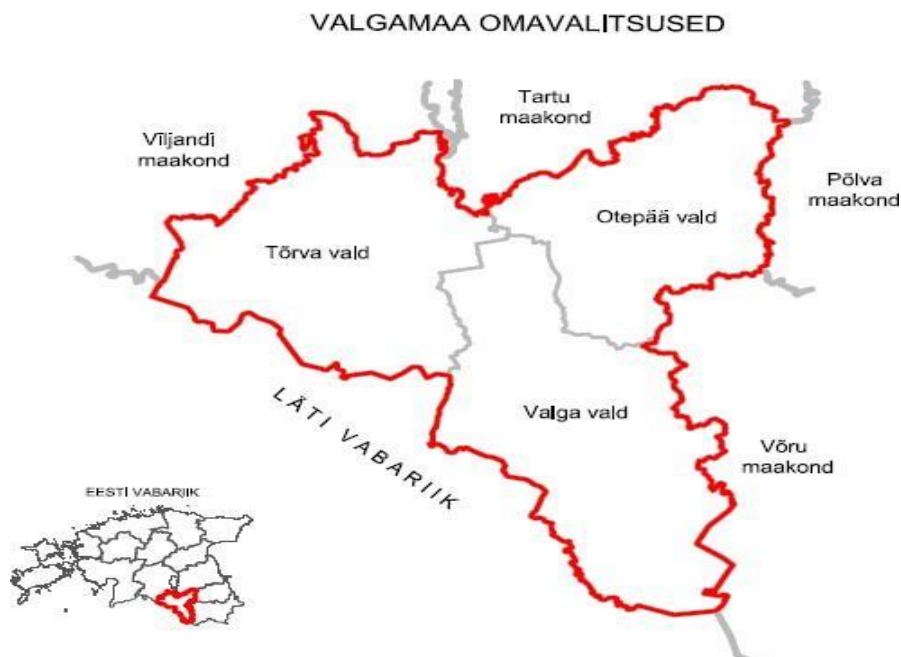
1. Asend ja administratiivpiirid

Valgamaa ajalooliste sidemete ja maastikulise omapära poolest on Valga maakond osa Lõuna-Eesti regioonist koos Põlva, Võru, Viljandi, Tartu ja Jõgeva maakonnaga. Maakonnal on pikk riigipiir Läti Vabariigiga. Kaksiklinn Valga-Valka on väga hea näide Euroopa Liidu piiriülesest koostööst. Muutes piiriülese suhtlemise lihtsamaks on võimalik oluliselt parandada piirialade elanike teenuste kättesaadavust ja heaolu, laiendada ettevõtjate võimalusi majanduskasvuks ning riikide ühtekuuluvuse edendamiseks. Valgamaal kohtuvad erinevad kultuuri- ja keelealad: Mulgimaa, Vana-Võromaa ja Vana-Tartumaa, seega toimub siin pidev eripärase kultuuripärandi kogumine, säilitamine ja turundamine. Mulgimaal asuv Tõrva köidab meeli nii unikaalse looduse kui minevikupärandiga ja ka põnevate ettevõtmiste ning tegusate inimestega. Otepää on rahvusvaheliselt tuntud spordikeskus, Eesti talvepealinn, maalilise loodusega, mitmete järvedega ja elustikuga meeldivalt mitmekülgne paik elamiseks.

Maakonna kogupindala on 1 919 km², ulatus põhja-lõuna suunas 65 kilomeetrit ja ida-lääne suunas 59 kilomeetrit. Keskmine rahvastikutihedus maakonnas on 15 inimest ruutkilomeetril. Valga maakonda kuuluvad kolm kohalikku omavalitsust: Otepää vald, Tõrva vald ja Valga vald.

Maakonnakeskusest Valgast on Riiga 157 km, Tartusse 86 km ja Tallinnasse 267 km. Maakonda läbib tihe teedevõrk. Samuti on kasutada raudteeühendus Tartu, Võru ja Riia suunal. Riia on Valgamaa jaoks oluline õhuvärv.

Joonis 1. Valga maakonna asend

2. Rahvastik ja selle areng

Rahvastikuregistri andmetel elas seisuga 01.01.2023 Valga maakonnas 28 114 inimest, 56% inimestest elab Valga vallas. Eestlaste osakaal Valgamaal on 84%, teistest rahvusest inimesi elab maakonnas 16%. Elanike arv Valgamaal on kasvanud võrreldes 2022. aastaga, põhiliselt Ukraina sõjapõgenike arvelt.

Tabel 1. Rahvaarv omavalitsuste lõikes 2018-2022.a

	2018	2019	2020	2021	2022	Muutus 2018-2022
Otepää vald mehed	3248	3224	3231	3247	3062	-186
Otepää vald naised	3247	3232	3173	3165	3176	-71
Tõrva vald naised	3151	3108	3093	3069	3032	-119
Tõrva vald mehed	3034	3021	3027	2995	2840	-194
Valga vald mehed	7660	7597	7585	7465	7457	-203
Valga vald naised	8329	8188	8095	8021	8083	-246
KOKKU	28 669	28 370	28 204	27 962	27 650	-1019

Pikas perspektiivis on näha rahvastiku arvu kahanemist, peamisteks põhjusteks on noorte haridus- ja tööränne, kuid ka madal sündimus. Samas ei ole rahvastikuarengu suundumused paikkondlikult ühesuunalised. Prognoosi kohaselt võib eeldada suhteliselt stabiilsemat olukorda ning tagasihoidlikumat langust Tõrva ja Otepää valdades võrrelduna Valga vallaga. Keskustest väljapoole jäävates piirkondades on areng pigem ääremaastumise suunas. Seega on Valgamaal oluline mõtestada areng rahvastiku kahanemist arvestades, samal ajal aktiivselt tegeleda rändepöördega, mille sisuks on noorte tagasirände stimuleerimine ja elanike arvu stabiliseerimine. Tuleb arvestada, et tööealiste elanike väljaränne vähendab maksutulu, suurendab vanadussõltuvust ja ülalpeetavate määra maakonnas. Tulenevalt naiste ja meeste eluea suurest erinevusest vanuse kasvades üksi elavate inimeste arv ja abivajadus toimetulekuks ning vaimset tervist toetavate teenuste järele kasvab. Kuna pikas prognoosis rahvastik maakonnas väheneb, siis on oluline kasutada maksimaalselt olemasolevaid taristuid, leida rakendus kasutusest väljalangenud hoonetele, tugevdada kohalikke keskuseid töökohtade ja teenuste pakkujatena ning väärtustada hajusaid asustumustreid maapiirkondades. Oluline on tagada head transpordiühendused ning pakkuda paindlikke ja kogukonnapõhiseid lahendusi teenuste tarbimiseks, et säilitada maapiirkonnad võimalikult atraktiivse aastaringse elukohana.

3. Haridus

Valga maakonnas on 2022/2023 õ-a. 16 lasteaeda, kus on 69 rühma, milles on 1158 last. Laste arv lasteaedades on viimastel aastatel kasvanud, mis tingib ümberkorraldused ruumijaotuses. Otepää vald soovib 2024.aastal alustada uue energiasäästliku lasteaia ehitamist.

Tabel.2

Alushariduse näitajad

Õppeaasta	Laste arv	Lasteasutuste arv	Rühmade arv
2015/16	1 229	19	72
2016/17	1 213	19	71
2017/18	1 168	19	71
2018/19	1 120	19	72
2019/20	1 109	18	71
2020/21	1 107	18	69
2021/22	1 126	18	71
2022/23	1 158	16	69

Valga maakonnas on 2022/2023 õppeaastal 17 kooli, millest 2 on algkoolid, 12 põhikooli, 3 keskkooli/gümnaasiumit, kus õpib 2943 õpilast (Eestis kokku 162 919 õpilast). Paaril viimasel aastal on maakonna koolides õpilaste arv tõusnud, seda just 1 ja 3 kooliastmes. Samuti on tõusnud üldhariduse õpetajate arv 359 2021/2022õ-a 373 õpetajani 2022/2023 õ-a.

Joonis 2. Valga maakonna üldhariduskoolide õpilaste arv kooliastmete lõikes 2018/2019-2022/2023.a

Maakonna haridussüsteemi üks suuremaid probleeme on õpetajate kõrge vanus. 30% õpetajatest on vanemad kui 60 aastat ning Tabel 2 on näha, et lähiaastatel suureneb see osakaal veelgi.

Tabel 3. Valga maakonna õpetajate vanuseline jaotus

Õppeaasta	Õpetajate vanuseline jaotus					Kokku
	noorem kui 30	30-39	40-49	50-59	60 ja vanem	
2015/16	18	49	100	136	62	365
2016/17	20	49	92	141	61	363
2017/18	18	53	89	137	68	365
2018/19	17	46	82	136	78	359
2019/20	17	47	79	124	88	355
2020/21	15	47	76	121	101	360
2021/22	16	45	69	123	106	359
2022/23	19	52	73	120	109	373

Valgamaa Kutseõppekeskus on maakonna ainus õppeasutus, mis pakub kutseõpet nii põhiõppes kui ka täienduskoolituses. Valgamaa Kutseõppekeskuses on edaspidi võimalik välja arendada rakenduskõrghariduse erialad, mis annavad nii koolile kui ka Valga linnale juurde atraktiivsust tuues siia rohkem noori, kes hiljem oleksid valmis oma tuleviku siduma Valgamaaga. Perspektiivikad erialad kõrghariduse tasemele väljaarendamiseks on logistika ja energiasäästliku ehituse eriala ja IT valdkonna eriala. Eesmärgiks, et Valgamaa Kutseõppekeskuses on vähemalt kolmel erialal loodud võimalus omandada rakenduskõrgharidust.

Maakonnas on seitse huvikooli, mille tegevuses osaleb 769 õpilast. Huvikoolides osalejate arv on aastate lõikes vähenenud. Vähenemise põhjuseks võib olla noorte huvide muutus, eelistatakse kolmanda sektori poolt pakutavaid tegevusi, spordiklubid jm.

Tabel 4. Huvikoolides osalejate arv aastate lõikes

Õppeasutus	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23
☐ Otepää Muusikakool	98	87	84	86	95	92	102	99
☐ Puka Kunstikool	23	21	24	27	28	22	12	14
☐ Tõrva Muusikakool	125	115	112	127	128	119	119	105
☐ Valga Kultuuri- ja Huvialakeskus	216	287	233	253	241	248	219	253
☐ Valga Muusikakool	531	575	624	585	266	277	239	244
☐ Valga Ukraina laupäevakool "Kalõna"	20	20	16	17	13	10	15	19
☐ Valgamaa Noorte Tehnikakeskus	72	71	57	61	61	61	61	35
Kokku	1085	1176	1150	1156	832	829	767	769

Valgamaal on 3 vallaraamatukogu. Koos harukogudega on Valgamaal kokku 22 raamatukogu. Raamatukogudes oli registreeritud kasutajaid Valgamaal kokku 2022. aastal 7768 inimest. Külastusi oli maakonnas 123 573. Lisaks laenutamisele pakuvad raamatukogud veel teisi teenuseid- arvuti ja e-riigialane nõusamine, printimisteenus. Raamatukogudes tehakse aktiivset tööd laste- ja noortega lugemisharjumuste kujundamiseks. Korraldatakse üritusi, näitusi ja ollakse partneriks erinevatele ettevõtmistele ja asutustele nii kohalikul kui riigi tasandil. Sõltuvalt piirkonnast veavad raamatukogud külakeskuse rolli, pakuvad pesupesemise ja duši teenust, korraldavad õpitubasid jms. Valga valla raamatukogudes on võimalik teha kaugtööd nii oma seadme kui ka raamatukogus olemasoleva seadmega. Samas vajavad raamatukogud maakonna tasandil toetust, et tagada ühtlasem areng ja ühtlasem teenuste kvaliteet. Kui hetkel täidab maakonna keskraamatukogu veel riikliku ülesannet- ehk siis koolitab, nõustab, tegeleb aruandluse jms, siis 2026.aastaks kaotatakse riigi poolt maakonnaraamatukogude funktsioon.

Valgamaa kolmes omavalitsuspiirkonnas toimetab kokku 12 rahvamaja.

Valgamaa Rahvakunsti ja Käsitöö Keskseks on maakonnas ainuke avalikes huvides tegutsev laiapõhjaline rahvakultuuri valdkonda koordineeriv organisatsioon, mis ühendab Valgamaal rahvatantsijaid, -muusikuid ja käsitöölisi ning maakonna kultuuri- ja rahvamajasid.

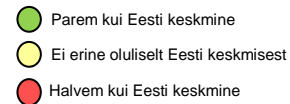
4. Sotsiaalne kaitse, tervishoid ja turvalisus

Valgamaa rahvastikku iseloomustab Eesti keskmisest oluliselt suurem eakate osatähtsus, negatiivne rändesaldo ja negatiivne loomulik iive. Tabel 5. on toodud Valgamaa rahvastikunäitajate võrdlus ülejäänud Eestiga. Maakonna positsiooni Eesti keskmise suhtes näitab värviline ring, halli ribana on toodud kogu Eesti näitajate jaotus. Naiste keskmine eluiga¹ on oluliselt madalam Eesti keskmisest: Valgamaa naised elavad oluliselt vähem kui Eesti naised (80,6 eluaastat vs Eesti

¹ Oodatav eluiga sünnimomendil ehk keskmine eluiga (*life expectancy*) – keskmiselt elada jäävate aastate arv vanuses 0 aastat, kui suremus ei muutuks

keskmise 82,8 eluaastat), Euroopa naistega on vahe 2,6 eluaastat. Valgamaa mehed elavad keskmiselt sama kaua kui Eestis keskmiselt: 73,3 aastat. Vahe Euroopa meestega on 3,2 eluaastat. Riiklike eesmärkide kohaselt² oodatakse, et keskmine eluiga kasvab 2030. aastaks meestel 78,0 ja naistel 84,0 eluaastani. Valgamaa meestel on sellest eesmärgist puudu 3,6 aastat ja naistel 3,4 eluaastat.

Tabel 5. Valgamaa rahvastiku üldnäitajate võrdlus Eestiga.

Rahvastiku üldnäitajad	Valgamaa		Eesti keskm.	Eesti halvim	Positsioon Eesti keskmise suhtes	Eesti parim
	Arv	Kordaja %				
1 Meeste keskmine eluiga	74		74,4	70,9		76,4
2 Naiste keskmine eluiga	81		82,8	80,6		83,9
3 Meeste tervena elatud aastad	52		54,7	41,0		59,7
4 Naiste tervena elatud aastad	56		58,5	49,0		64,7
5 Loomulik iive* ¹⁰⁰⁰	-168	-5,9	-1,3	-9,1		2,2
6 Laste (0–14-aastaste) osatähtsus (%)	3981	14,2	16,4	11,4		18,8
7 Eakate (>65-aastaste) osatähtsus (%)	6653	23,8	20,3	26,0		17,9
8 Rändesaldo* ¹⁰⁰⁰	-70	-2,5	4,1	-6,5		9,4

Loomulik iive on Valgamaal negatiivne ning samuti rändesaldo. Praeguse trendi jätkudes jääb maakond igal aastal umbes 168 inimese võrra vaesemaks madala iibe tõttu ning 70 inimese võrra väljarände tõttu. Rahvastiku seisukohast on rände puhul oluliseks mõjuteguriks elukohta vahetavate inimeste vanus ja sugu ning asustuspiirkond: nooremad inimesed on need, kes kalduvad pigem elukohta vahetama ning enamik väljarändajaid lahkub maalistest asustuspiirkondadest; linnaliste piirkondade rahvastik on stabiilsem. Eestis iseloomustab mehi tööga seotud ning naisi haridusega seotud ränne. Seetõttu on suur tõenäosus, et väljarännanud on pigem noored ning aastate lõikes jäävad maakonda alles vanemad inimesed, kelle tervis ongi vanusest tulenevalt juba kehvem. Väljaränne on Valgamaal suurim vanuserühmas 25-34.

Eakate osatähtsus Valgamaal on viimase kaheksa aasta jooksul kasvanud 3 protsendipunkti võrra, 24,1%-ni, mis on Eesti keskmisest kõrgem näitaja. sellest tulenevalt on tarvis üha enam pöörata tähelepanu hoolekande ja väärrika vananemise teemale ning tervishoiu teenuste tagamisele. Teenuste kättesaadavuse huvides on vajalik arendada koduteenuseid ja võtta kasutusele mobiilseid teenuse osutamise vorme. Samaaegselt tuleb lahendada personali ja rahaliste vahendite nappusega seotud teemasid.

Valgamaal on 10 hoolekandeesutust 16 tegevuskohaga ja 574 voodikohaga. Valga haiglal on piiriülene kompetents Läti suunal. Hooldekodukohtade on pea 100% täidetud ja nende osas on pidev järjekord. Õendusteenust pakutakse 15 kohas. Nii hooldekodukohtade kui nendes tööd saavate inimeste arv on selgelt kasvutrendis. Probleemiks on valdkonnas madalad palgad.

Üldarstiabi kättesaadavus on vähenenud, varasemast kuuest paikkonnast on perearst kättesaadav kolmes paikkonnas (Puka, Hargla, Sangaste), suur osa perearsti praksistest töötab linnades: Valga linnas kuus ning Tõrvas kolm ja Otepääl neli. Eriarstiteenus on kättesaadav Valgas, Tõrvas ja Otepääl.

² Rahvastiku Tervise Arengukava 2020-2030

Valgamaa elukeskkond on turvaline ja tervislik. Tegemist on looduskauni rohelise maakonnaga, kus puuduvad olulisi keskkonnariske põhjustavad ettevõtted. Kuritegevuse tase on madal, olles 2% kogu Eesti kuritegevusest.

Tabel 6. Kuritegude arv 2019-2021.a.

	2019	2020	2021
Kogu Eesti	27169	25817	25982
Valga maakond	608	597	541

Sotsiaalprobleemid lähtuvad pigem elanikkonna vaesusest ja sellega kaasnevast elulaadist, mille osaks on alkoholism, mittetervislik toitumine ja vähene terviseteadlikkus. Suured arenguvajadused on varase märkamise, ennetustöö ja asjakohase sotsiaalabi kiires tagamises abivajajale. Sotsiaaltranspordi võimalusi tuleks arendada vajaduspõhiselt ja koostöös kõigi kohalike omavalitsuste ning ühistranspordikeskusega.

Tuletõrje päästekomandod on Tõrvas, Valgas ja Otepääl, lisaks tegutseb maakonnas kolm vabatahtlikku päästekomandot:

- Karula Vabatahtlik Tuletürjeselts
- Puka Priitahtlikud Pritsumehed
- Sangaste Vabatahtlik Tuletõrjeühing.

Tabel 7. Õnnetusjuhtumid Valga maakonnas 2019-2022.a

Liik	2022	2021	2020	2019
Tulekahjudes hukkunud	0	1	1	2
Tulekahjudes vigastatud	1	0	4	1
Veeõnnetustes hukkunud	2	4	2	0
Väljakutsed	746	807	797	801
Ennetusalased kodunõustamised	723	720	680	723

Väljakutsete ja õnnetusjuhtumite arv on väikeses languses, suurt tähelepanu pööratakse ennetusalasele kodunõustamisele. Teavitustöö tõhustamiseks korraldatakse koostöös partneritega infopäevi

5. Keskkond ja tehniline taristu

Looduslikud tingimused

Valga maakonna pinnamood on mitmekesine. Maakonna lääneosa jääb Sakala kõrgustiku kaguossa. Selles on valitsev ürgorgudest liigestatud lainjas moreentasandik siin-seal kerkivate kuplite ning seljakutega. Põhja pool annavad maastikule ilme põhja-lõuna suunalised väikevoored ning madalamatel niiskematel aladel puisniidud ja metsad. Lõuna pool, Hummuli ja Taagepera ümbruses, leidub ka kuplistikke. Maakonna keskosa hõlmab põhja-lõuna suunaline Väike-Emajõe orund ning selle jätkuks olev Valga nõgu, kus valitseb suuremalt osalt lainjas moreenmaastik, läbitud madalatest lamm- või moldorgudest. Valga nõo keskosas esineb laialdane soostunud Korva luht. Reljeefi vahelduvaim ja kõrgeim osa maakonnast on Otepää ümbruses. Kõrgeimad tipud on Kuutsemägi (217 m), Meegaste mägi (214 m), Harimägi (212 m). Otepää ümbruses on valitsev väga vahelduv künklik moreenmaastik rohkete järvedega. Suurim ja kauneim on Pühajärv. Valga nõost kagus kerkib lääne-ida suunalise vöötmena Karula kuplistik. Eriti vahelduva reljeefiga on kuplistiku idaosa. Lääne suunas pinnavormid madalduvad künnisteks, mis jätkuvad ka Läti Vabariigi piires. Karula ümbrus on rikas järvedest. Tuntuim neist on Karula Pikkjärv kuplistiku põhjaserval. Maakonna lõunaossa jääb Hargla

nõgu – kõrgustike vaheline tasane ala, kus metsade keskel kerkib kohati üksikuid moreenkupleid ja kühme. Omapärase kauni loodusega on Koiva ja Mustjõe orud ning Aheru järve ümbrus. Maakonna aluspõhja moodustavad devoni liivakivid, mis on suhteliselt suure poorsusega, vilgurikkad ja nõrgalt tsementeerunud. Valgamaal on järvi kokku üle 200, neli järve on veepeegli pindalalt suuremad kui 100 ha ja ülejäänutest enamuse moodustavad veesilmad pindalaga alla 10 ha. Jõgedest väärivad pikimatena märkimist Koiva, Õhne, Väike-Emajõgi ja Mustjõgi. Laevatatavateks veekogudeks maakonnas on Võrtsjärv ja Väike-Emajõgi Võrtsjärvest kuni Jõgeveste sillani. Maakonna veekogusid kasutatakse eelkõige puhke-eesmärkidel - suplemine, paadisõit, veesport, hobikalandsus. Maakonna supelrannad asuvad Pühajärve, Pedeli paisjärve, Vanamõisa ja Riiska järvede ääres. Traditsioonilised supelkohad on määratud üldplaneeringutega. Kliima. Maakonna kliimat mõjutab lõunapoolne asukoht ning pinnasereljeef ja seetõttu on nii talvised kui ka suvised temperatuurid erinevad Eesti keskmisest, olles talvel madalamad ja suvel kõrgemad. Tänu sellele on Otepää piirkond tuntud kui talvepealinn ja ainuke turismisihtkoht Eestis, kus kaks turismi kõrghooaega – suvine ja talvine. Maavarad. Maakonnas leiduvad maavarad on: savi, ehitusliiv, ehituskruus, sapropeel, rauaooker ning põhjavesi. Mineraalsetest maavaradest kaevandatakse ehituskruusa ja turvast. Maakonnas on 29 liiva- ja kruusakarjääri, 4 turbaraba. Vesi. Valgamaa joogiveeallikaks on põhjavesi. Pinnavett kasutatakse vaid kunstlume valmistamiseks Otepää vallas Tehvandi Spordikeskuses, Väikesel Munamäel, Kuutsemäel ja Otepää linnamäe orus. Veekasutusest tulenev reostuskoormus on vähenenud viimase paarikümne aasta jooksul kõigi peamiste reostuskoormuse näitajate lõikes.

2021. a andmetel on Eestis metsamaad kokku 2 325 600 hektarit, mis moodustab 51% maismaa (koos siseveekogudega) pindalast. Valga maakonna metsamaa pindala osakaal maakonna pindalast on suurim peale Hiiumaad, moodustades 64%. Riigimetsi majandab Riigimetsa Majandamise Keskus läbi Valgamaa metskonna. Valga maakonna jahipiirkondade pindala on kokku ca 169 020 ha, mis jaguneb 17 jahipiirkonnaks. Seda haldavad kokku 24 jahiseltsi, kuhu kuulub 569 jahimeest.

Eestis on võetud kaitse alla 19,6% maismaast ja 28,4% kogu vee-alast. Kaitsealust pinda on Eestis kokku 1 618 379 ha, mis on 22,9% riigi pindalast (seisuga 31.12.2022). Valgamaal on kaitsealust pinda 40 877 ha, mis on 21,3 % maakonna pindalast. Otepää looduspark hõlmab 222 km² künklikku ja järvederikast ala Valgamaa kirdeosas, olles oma territooriumi ulatuselt suurim maastikukaitseala Eestis.

Maakonnas on kokku 128 avalikult kasutatavat järve ning 21 paisjärve. Suuremad järvestikud asuvad Otepää ja Koorküla ümbruses. Populaarsemateks kalaveekogudeks on maakonna elanike hulgas Väike Emajõgi, Aheru järv, Pühajärv ja Koorküla Valgjärv. Tähtsaimaks vooluveekoguks on Väike Emajõgi, kus koeb suurem osa hiljem Võrtsjärve siirduvast kohast ning ka mitmetest teistest kalaliikidest. Kirjanduse andmetel on Valgamaal leitud 42 kalaliiki 12st sugukonnast. Tähtsamad kalaliigid on koha, angerjas, haug ja latikas. Esineb ka kaitsealuseid liike, nagu harjus ja tõugjas. Mitmetes jõgedes esineb jõeforell. Koiva jõe vesikonda kuuluvatesse vooluvetesse tulevad võrdlemisi harva kudema ka lõhed. Valgamaa vähiveekogud on Aheru, Udsu, Pülme, Vidrike, Voki ja Nõuni järved ning Koorküla Valgjärv.

Ringmajandus

Valgamaa kõigis omavalitsustes on kehtestatud jäätmehoolduseeskirjad. Nende kohaselt vastutab jäätmete nõuetekohase käitlemise eest jäätmevaldaja. Kõik omavalitsuste haldusterritooriumil maaüksust omavad või haldavad isikud ja asutused on kohustatud ühinema korraldatud jäätmeveoga (hõlmatud segaolmejäätmed, paberi ja kartongi ning biolagunevate köögi- ja sööklajajäätmed, va erijuhud) sõlmides jäätmeveolepingu omavalitsuse poolt korraldatud jäätmeveo hanke võitnud jäätmeveoettevõttega. Valgamaal on pakendi- ning paberi- ja kartongijäätmete kogumiseks rajatud avalikud kogumispunktid ning on kohustus koguda neid jäätmeid muudest jäätmetest eraldi. Valga

maakonnas puudub järelevalve tervishoiujäätmete üle. Valgamaa jäätmejaamade võrgustikku kuuluvad vallakeskustes paiknevad Valga, Tõrva ja Otepää jäätmejaamad.

Valga maakonnal (sh kohalikel omavalitsustel) puudub kliima ja energiakava, mis looks tegevuskava maakonna säästva arengu tagamiseks ja hindaks erinevate energiatarbimise- ja tõusvate tehnoloogiatega seotud trende, et suuta hinnata nende mõju mitte ainult keskkonnale ja kliimale, vaid ka maakonna arengule.

2021. aastal valmis koostöös Civittaga Valgamaa ringmajanduse audit, mis toob välja et Seoses jäätmetega (sh ohtlikud jäätmed) tuleb teha strateegiline valik: kas kasutada toote madala hinna tagamiseks odavat tehnoloogiat, mis tekitab enam jäätmeid, või investeerida tootmises jäätmeteket vähendavatesse tehnoloogiatesse. Teiseks, tuleb teha valik, kas tekkivaid jäätmeid taaskasutada või ladestada, kas arendada jäätmete vähendamist ja ümbertöötamist või ladestamist. Eelistada tuleks eelkõige jäätmetekke vähendamist tootmises. Kui on saavutatud võimalikult vähene jäätmetekke, tuleb paratamatult tekkivate jäätmete juures eelistada taaskasutamist, sest ladestamine koormab keskkonda. Kohalikel omavalitsustel on jäätmehoolduse korraldamisel ja õigusaktidega pandud kohustuste täitmisel võimalik tugineda peamiselt ainult oma eelarvelistele vahenditele või taotlema toetust Keskkonnainvesteeringute Keskusest. Keskkonnasõbralike tehnoloogiate kasutuselevõtt maakonnas on soositud. Üha enam kasutatakse alternatiivenergiaallikaid nii tootmisettevõtetes kui ka kodumajapidamistes.

Liikumiskeskond.

Maapiirkondades on keskuste ja nende tagamaa vaheliste ühenduste tagamisel määrava tähtsusega erinevad liikumisvõimalused, eelkõige ühistransport. Maakonna sisesed tõmbekeskused (Otepää, Tõrva, Valga) on ühendatud maakonnaliinidega. Maakonnas tegutseb Valgamaa Ühistranspordikeskus, mis korraldab kolme omavalitsuse ühistranspordivõrgu toimimist, mis alates juulist 2018 on kõigile kasutajaile tasuta. Aastal 2022 teenindati 2 264 957 liinikilomeetrit, mis on 10 % ehk 203 277 liinikilomeetrit rohkem kui aastal 2021. Liiniläbisõidu mahu suuremine on tingitud liiniveo katkemise ohu likvideerimise vajadusega seoses kommertsliinide sulgumisega Tallinna, Tartu, Pärnu suunal. Reisijate arv tõusis aastaga 27 % ehk 137 610 reisija võrra, moodustades aastal 2022 kokku 656 138 reisijat.

2023. aastal keskendub ühistranspordikeskus maakonnaliinidel vähem kasutuses olevate liinilõikude muutmisele „nõudelõikudeks“, võimalusel ka kogu liini muutmisele „nõudeliiniks“. Nõudeliin teenindab sõitjaid etetellimisel või nõudmisel, kas osa või kogu liini ulatuses. Nõudepõhised teenused ja nõudeliinid võimaldavad tagada ühistranspordi kättesaadavuse piirkondades, kus vähene reisijate arv ei võimalda käigus hoida igapäevast regulaarliini ning vahemaad jalgsi või rattaga liikumiseks on liiga pikad. Nõudeliinide rakendamine kui uuenduslik lahendus parandab hõreasustusega piirkondades võimalusi ühistranspordi optimaalsemaks tarbimiseks. Muuhulgas võimaldab lahendus kokku hoida teenuse kasutamise kaasnemat ajakulu luues rohkem sõiduvõimalusi.

Olulist täiendust bussiliiklusele pakub raudteetransport. Lisaks väiksematele linnadele-asulatele on olemas või arendamisel mugavad ja kiired otseühendused Tartu ja Tallinnaga ning kaks korda päevas Riiaga. Siiani on transpordist ja infrastruktuurist tulenevaid võimalusi ettevõtluse ja majanduse arendamisel ebapiisavalt kasutatud. Valga linna koonduvad viis Eesti ja Läti riikliku tähtsusega maanteed ning Valgamaad läbib Via Hanseatica transpordikoridor. Valga linn moodustab Eestit ja Lätit ühendava raudteesõlme. Reisijateveo taastamine Valga-Koidula suunal aitab oluliselt kaasa toimepiirkondade omavahelisele seostamisele nii maakonnasiseselt kui väliselt. Oluline on siduda liiklus raudteel teiste transpordiliikidega (bussidel põhinev ühistransport, autoliiklus, kergliiklus), selleks vastava taristu rajamine (peatused, pargi-ja-reisi parklad, jalgrattaparklad, ühendusteel).

6. Majandusareng ja tööjõuturg

Valga maakonnas on äriregistri andmetel 3 757 äriühingut ja füüsilisest isikust ettevõtjat. 95% ettevõtetest on mikroettevõtted, põllumajandussektoris on maakasutuselt ülekaalus suurtootjad.

Valgamaa majanduselu jätkusuutlikkuse tagajana nähakse mitmekesisust, senisest suuremat ekspordi osakaalu, orienteeritust senisest märksa enam keskkonnasõbralikkusele. Perspektiivis võiks Valgamaa majandus olla teadmispõhisem ning senist majandustegevust täiendada loome- ja biomajanduse ning taastuvenergeetikaga. Valga maakonna ees seisavad väljakutsed, kuidas suurendada tootmise tõusu väärtusahelas ja seeläbi pakkuda elanikele paremaid sissetulekuid.

Tabel 8. Valga maakonna ettevõtete 2021.a andmed sektorite lõikes

sektor	Ettevõtete arv	Hõivatute arv	Müügitulu	Eksport	Ärikasum
01 Taime- ja loomakasvatus, jahindus ja neid teenindavad tegevusalad	157	425	42 383 190	2 093 595	5 042 306
02 Metsamajandus ja metsavarumine	94	198	45 270 119	1 890 497	32 807 706
03 Kalapüük ja vesiviljelus	2	2	23 200		442
08 Muu kaevandamine	6	4	1 121 231	212 329	636 617
10 Toiduainete tootmine	18	313	53 880 092	4 534 958	8 277 253
11 Joogitootmine	3	2	217 457		-12 978
13 Tekstiilitootmine	4	1	41 098		2 262
14 Rõivatootmine	16	271	22 755 168	22 564 035	1 849 875
15 Nahatöötlemine ja nahktoodete tootmine	2	31	1 255 704	977 518	-93 797
16 Puidutöötlemine ning puit- ja korktoodete tootmine, v.a mööbel; õlest ja punumismaterjalist toodete tootmine	43	667	135 563 329	50 215 350	44 737 435
18 Trükindus ja salvestiste paljundus	2	4	428 813		46 691
19 Koksi ja puhastatud naftatoodete tootmine	1	5	2 011 601		385 732
20 Kemikaalide ja keemiatoodete tootmine	1	0	261		-50
22 Kummi- ja plasttoodete tootmine	1	3	167 720		1 408
23 Muude mittemetallsetest mineraalidest toodete tootmine	5	21	1 874 475	115 113	-89 952
25 Metalltoodete tootmine, v.a masinad ja seadmed	19	111	13 805 220	2 728 276	1 389 975
26 Arvutite, elektroonika- ja optikaseadmete tootmine	1	4	159 486	39 636	-3 362
28 Mujal liigitamata masinate ja seadmete tootmine	2	4	322 746	0	119 977
29 Mootorsõidukite, haagiste ja poolhaagiste tootmine	1	37	7 832 541	6 019 140	1 706 152
30 Muude transpordivahendite tootmine	2	1	75 157		2 758
31 Mööblitootmine	11	321	15 751 287	13 536 827	-630 352
32 Muu tootmine	9	31	2 079 017	884 585	221 362
33 Masinate ja seadmete remont ja paigaldus	9	84	5 814 673	1 227 079	49 979
35 Elektrienergia, gaasi, auru ja konditsioneeritud õhuga varustamine	11	16	842 195		-159 377
37 Kanalisatsioon	2	27	1 770 113	1 274	142 099
38 Jäätmekogumine, -töötlus ja -kõrvaldus; materjalide taaskasutusele võtmine	3	29	4 031 570	1 402 184	614 976
41 Hoonete ehitus	92	343	101 053 254	1 725 936	3 446 832
42 Rajatiste ehitus	21	131	10 313 473	1 174 539	448 588
43 Eriehitustööd	113	269	20 281 191	2 817 575	1 178 874
45 Mootorsõidukite ja mootorrattaste hulgi- ja jaemüük ning remont	82	196	59 764 840	4 701 882	8 601 608

46 Hulgikaubandus, v.a mootorsõidukid ja mootorrattad	53	89	28 935 382	6 084 773	3 233 109
47 Jaekaubandus, v.a mootorsõidukid ja mootorrattad	96	292	32 075 662	26 994	2 610 314
49 Maismaaveondus ja torustransport	56	167	14 269 390	1 776 167	637 665
52 Laondus ja veondust abistavad tegevusalad	11	19	5 497 581	0	528 339
53 Posti- ja kulleriteenistus	2	1	14 959		-417
55 Majutus	55	133	7 227 477	74 584	182 778
56 Toidu ja joogi serveerimine	37	102	3 206 327	0	-360 466
59 Kinofilmide, videote ja telesaadete tootmine; helisalvestiste ja muusika kirjastamine	6	5	204 820		87 487
60 Programmid ja ringhääling	1	0	9 697		-3 568
62 Programmeerimine, konsultatsioonid jms tegevused	18	15	1 390 964	219 955	520 625
63 Infoalane tegevus	7	12	333 407	227	72 488
64 Finantsteenuste osutamine, v.a kindlustus ja pensionifondid	9	2	979 302		21 413
65 Kindlustus, edasikindlustus ja pensionifondid, v.a kohustuslik sotsiaalkindlustus					
66 Finantsteenuste ja kindlustustegevuse abitegevusalad	3	0	58 122		39 207
68 Kinnisvaraalane tegevus	114	64	9 312 677	87 140	4 231 452
69 Juriidilised toimingud ja arvepidamine	61	33	1 488 260	20 879	337 311
70 Peakontorite tegevus; juhtimisalane nõustamine	15	14	1 009 019	550 300	107 221
71 Arhitekti- ja inseneritegevused; teimimine ja analüüs	31	38	1 620 658	191 253	299 048
72 Teadus- ja arendustegevus	1	0	3 900		2 779
73 Reklaamindus ja turu-uuringud	4	15	591 141	312	69 166
74 Muu kutse-, teadus- ja tehnikaalane tegevus	46	23	717 512	11 005	143 584
75 Veterinaaria	4	3	250 141		58 801
77 Rentimine ja kasutusrent	16	13	1 684 457	326 352	339 438
78 Tööhõive	10	43	1 626 320	32 330	144 021
79 Reisibüroode ja reisikorraldajate tegevus, reserveerimine ning sellega seotud tegevus	1	1	35 392		-9 559
80 Turvatöö ja juurdlus	1	1	9 813		70
81 Hoonete ja maastike hooldus	39	28	1 743 337	546 901	46 881
82 Büroohaldus, büroode ja muu äritegevuse abitegevused	16	42	1 315 257	497 447	317 841
85 Haridus	27	10	739 263	2 690	106 910
86 Tervishoid	29	378	16 319 059		1 616 207
87 Hoolekandeesutuste tegevus	2	27	956 833		103 963
88 Sotsiaalhoolekanne majutuseta	2	14	761 329		43 463
90 Loomes-, kunsti- ja meelelahutustegevus	17	2	168 209		13 964
91 Raamatukogude, arhiivide, muuseumide ja muude kultuuriasutuste tegevus	2	0	26 665		69
93 Sporditegevus ning lõbustus- ja vaba aja tegevused	33	23	1 328 333	19 654	130 738
95 Arvutite ning tarbeesemete ja kodutarvete parandus	2	3	68 540	390	2 229
96 Muu teenindus	92	73	4 477 488	20 000	1 212 629
Kokku	1 652	5 236	691 346 914	129 351 681	127 608 239

Tabel 8 kajastab Valga maakonna ettevõtteid, kelle müügitulu on > 0. Mikroettevõtete osakaal (alla 10 töötajaga ettevõtteid) 94,9 % kõigist Statistikaameti statistilisse profiili kuuluvatest maakonna ettevõtetest. Tööga hõivatud isikute arv oli kõige suurem töötlevas tööstuses, hulgi ja jaekaubanduses ning ehituses.

Maakonna olulisemad tööstusettevõtted müügitulu suuruse järgi on äriühingute 2021 aasta majandusaasta aruannete alusel:

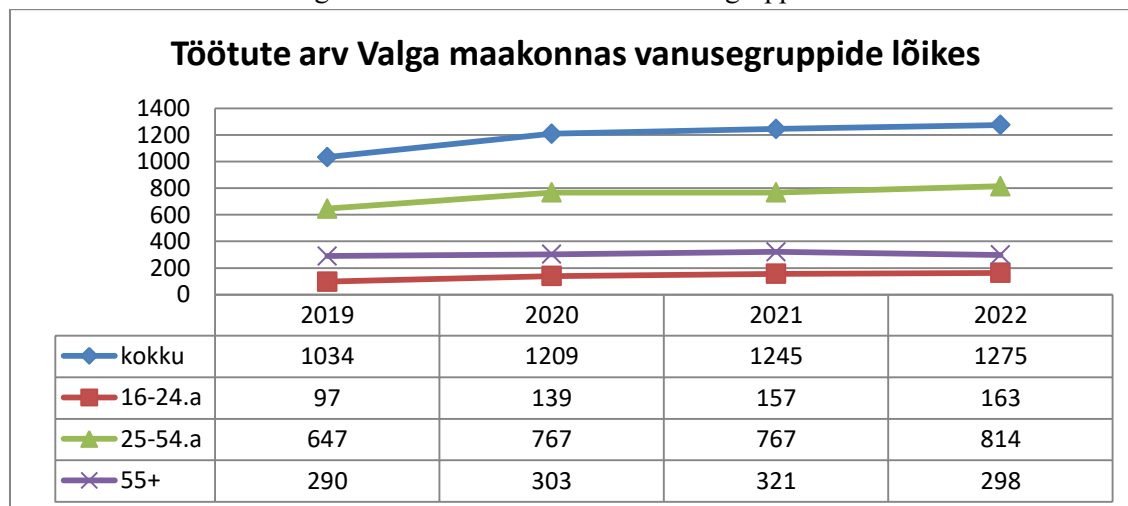
- UPM-Kymmene Otepää OÜ– tehas toodab kõrge kvaliteediga spooni ja kasevineeri peamiselt ehitus-, mööbli-, pakke- ja transporditööstusele. Vineeritehase tooraine pärineb peamiselt Eestist. Müügitulu 58,7 milj EUR, töötajate arv 245, tööjõukulud 6,8 milj EUR, kasum 10,6 milj EUR.
- Combiwood OÜ– Tõrva vallas asuv puiduvaldkonna ettevõtte, tooted on sõrmjätkatud toorikud ja värvitud puitliistud. Müügitulu 55 milj EUR, töötajate arv 310, tööjõukulud 8,3 milj EUR, kasum 7,2 milj EUR.
- Atria Eesti AS - Valga linnas asuv Eesti üks suurematest toiduainekontsernide, mis hõlmab täielikku tootmisahelat alates oma seakasvatusest, lõpetades valmistoodete müügiga. Kaubamärgid: Maks & Moorits, Wõro ja VK all kokku ligi 300 erinevat toodet. Müügitulu 46,2 milj EUR, töötajate arv 275, tööjõukulud 6,4 milj EUR, kasum 3,6 milj EUR.

Suuremad eksporditjad (2021):

- Combiwood OÜ ekspordimaht 49,7 milj EUR - puiduvaldkonna ettevõtte - sõrmjätkatud toorikute ja värvitud puitliistude tootmine.
- OÜ ENGEROS OTEPÄÄ ekspordimaht 19,6 milj EUR - tegevusvaldkonnaks on kasutatud rasketehnika ost ja müük.
- ACLIMA OÜ ekspordimaht 11,7 milj EUR - Toodanguks on villastest ja villasegustest trikootažkangastest funktsionaalne spordipesu ja spetsiaalselt relvajõududele ning eriteenistustele suunatud eriotstarbelised pesutooted.

Valgamaa elanike sissetulekud on Eestis järjepidevalt ühed madalamad, 2022. Aasta IV kvartalis oli keskmine brutopalk Valgamaal 1270 eurot, Eesti keskmine 1759 eurot. Täisajaga töötab 6 486 inimest ehk 60% tööealisest elanikkonnast, Eesti keskmine töötajate osalemine määr on 73% . Valga maakonna töötuse määr on üks Eesti suurimaid olles aprillis 2020 12,1% (võrdluseks 2020.a 8,3%), vaid Ida-Virumaal on töötuse määr veidi suurem 12,5%. Samas Eesti keskmine on 7,8%. Maakonna valdadest on suurim töötuse määr Valga vallas. 24% maakonna töötutest on pikaajalised töötud, kel on viimasest töösuhtest möödunud rohkem kui 24 kuud.

Joonis 3. Töötute arv Valga maakonnas 2019-2022.a vanusegruppide lõikes

Olulisel kohal on piiriülene tööjõu liikumine. Peamiselt teevad piiriüleseid töötajaid lihttööd metalli-, õmblus-, puidu- ja toiduainetööstuse valdkonnas, kus on võimalus ka kohapealseks väljaõppeks. Peamiselt on Valga linna elanikud otsinud tööd teisest riigist tööpuuduse tõttu, kuigi võimaluse korral töötaksid nad siiski koduriigis. Valgamaa elanikud on rahulolematud maakonnas pakutavate töövõimalustega ja teisalt ettevõtjad on rahulolematud kvalifitseeritud tööjõu kättesaadavusega. Madal töötasu ja mittehõivatus on olulised vaesusriskid, mis mõjutavad omakorda inimeste sidusust ühiskonnaga ja suurendavad terviseriske.

Valga maakonda iseloomustab suhteliselt madal ettevõtlusaktiivsus. Ettevõtete arvult 1000 tööealise elaniku kohta jääb maha vaid Ida-Virumaa. Madala ettevõtlusaktiivsuse põhjuseks võib olla elanike madalam haridustase, terviseprobleemid ja suurem vaesusriskiga. Nende inimeste panuse suurendamine maakonna inimvarasse, tõrjutuse vähendamine ning kaasamine tööturule ja/või mittetulundussektori tegevustesse kohaliku omavalitsuse, riigi ja kodanikuühenduste koostöös on maakonna arengu jaoks võtmetähtsusega. Noorte ettevõtlusaktiivsuse tõstmiseks on Valgamaa Arenguagentuuri poolt käivitatud programm NUPP NOKIB, mille raames viiakse läbi noortele ettevõtluskonkurse ja koolitusi.

7. Kodanikuühiskond

Kodanikuühiskonna pilt Valgamaal on üsna kirju -siia kuuluvad nii külaseltsid, spordiklubid, kultuuri- ja haridusühingud, looduskaitsejad, mitmesugused klubilised tegevused kui ka ametiühingud ja teised esindusorganisatsioonid, sotsiaalteenuste pakkujad, vabatahtlikud päästjad ja kogudused. Valgamaal tegutseb 01.03.2023.a seisuga 579 mittetulundusühingut ja sihtasutust (01.03.2020.a seisuga 502 mittetulundusühingut ja sihtasutust). Lisaks tegutsevad kodanikuühiskonnas aktiivselt seltsingud, mis on vabatahtlikkuse alusel ja eesmärgipäraselt toimetavad huvigrupid ja tegutsemiseks on sõlmitud suulised või kirjalikud kokkulepped. Üksikisikud ilma organisatsioonilise kuuluvuseta saavad ühiskonda panustada vabatahtliku tööna mõne organisatsiooni juures aidates heakorraldajatel, sündmuste korraldamisel või muul sobival moel. Valga vald ja Otepää vald on MTÜ Valga Partnerluskogu liikmed, Tõrva vald aga MTÜ Mulgimaa Arenduskoda liige. Mõlemad katuseorganisatsioonid on valdade omavalitsusi, mittetulundusühinguid ja ettevõtjaid koondavad vabatahtlikud omaalgatuslikud ühendused, mis avavad oma mõjupiirkonnas ligipääsu LEADER toetustele, eesmärgiga arendada piirkonna ettevõtlust, eriti just väike- ja keskmise suurusega ettevõtlust, luua kvaliteetseid töökohti säilitades samas rahuliku ja kauni elukeskkonna ning ergutada kogukondlikke ühendusi, et iga inimene saaks olla vajalik ja väärtuslik. Maakonnas nõustab vabaühendusi Valgamaa Arenguagentuuri MTÜde konsultant. Valgamaa Arenguagentuur kuulub maakondlike arenduskeskuste võrgustikku ja valdkondlikke tegevusi rahastab Kodanikuühiskonna Sihtkapital.